
Frantziska Astibia Etxegoien, *Onintze*, *Astitxe* (Gerraurreko) emakume fededun militantea

Aurtengo abuztuaren 15ean beteko dira 30 urte
Frantziska Astibia Etxegoien hil zela.

Elixabete Perez Gaztelu

Errenterian jaio (1900eko apirilaren 8an) eta hil bazen ere, urte asko (50 bat urte: gaztaroa, eta helduaroaren epe luze bat) Errenteriatik kanpo eman zituen. Horregatik, beharbada, ezagunagoa da sorlekutik kanpo, *Onintze*, *Astitxe* idazlearen itxuran, hezurharagizko Frantziska Astibia errenteriar emakumea baino. Kanpoan eta hemen, idazlearen eta Frantziska Astibiaren arteko lotura ez bide dagoela behar bezala eraikia agerikoa da.

Euskal testuen ikertzaileek ez dute beti aipatzen. Esate baterako, Jabier Díaz Nocik "Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntza ereduak", 1994ko artikuluan¹ emakumeen lana bereziki aipatzen du, baina ez du *Egunan*, *Euzkadin* bere erakusleihoa zuen *Astitxe* aipatzen.

Ataltxo hau bukatutzat eman baino lehenago, emakumeen garrantzia azpimarratu nahi genuke. Euskal Herriko erdarazko kazetaritzan ez bezala, emakume batzuek euskaraz idatzi zuten. Fenomeno hau E.A.J.rekin eta abertzale jeltkideekin zerikusia zuen Emakume Abertzale Batzak sortzen lagundu zuen.

Eta aipatzen dutenean ere ez dute beti zuzen asmatzen Astibiaren gorabeherekin. Azken alditsuko bi kritikari ekar ditzagun, konparazio baterako:

¹ Díaz Noci, Jabier (1994). "Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak", ASJU, XXVIII-3, 1994, 791-835.

Jurgi Kintanak 2009an, *Urre urdinaren lurrina. Euskal idazle galduaren bila (1810-1940)* liburuaren aurkezpenean hauxe adierazi zuen, Gipuzkoako egunkari baten esanetan.

Ez dut izugarritzko altxorrik topatu, baina bai bitxi polit batzuk, adibidez Francisca Astibia *Onintze*-rekin egin dut topo. Ezer gutxi dakigu berari buruz, 1900 aldera jaio zela eta Emakume Abertzale Batzakoak izan zela. Olerkaria izan zen eta olerki batean fede-zalantzei buruz jardun zen. (*Diario vasco*, 2009.06.11).

Jon Kortazarrek ere <http://www.bilbaopedia.info/francisca-astibia> izeneko plataforman (2014koa bide da testua) hauxe dio:

Urriak dira Frantziska Astibiaren jaiotzaz eta bizitzak dakizkigunak. Liteena [sic] da Usurbilen (Gipuzkoa) jaioa izatea, paratu zituen olerkietako batean herri horretako ibaietako baten aipamena egin zuen, haurtzarako [sic] bere herrikoa zela esanez.

Aita Onaindiak, ordea, *Bizkaiko olerkariak* izeneko saiakeran, 1990ean, emana zuen *Onintze* eta Astibiaren berri. *Utarsus* (Untzeta'tar Sorne) eta *Onintze* (Astibia'tar Panzeske) aipatzen ditu olerkari onen artean, biok "Euzko-Emakume Abertzale-Batzakoak" izan zirela esanez eta honela kokatzen du *Onintze*:

... eta gipuzkerazkoa, «Euzko-Gaztedija», gaur be Errenderi bere sortarrian bizi dan «Onintze»-k egiña. «Errenderi» Aita kaputxino olerkari sutsuaren arreba dozu berau, larogetaz urtekin zematua nik joandako udazkenean egin neutson ikustaldian, oraindik aski gordin, mistikari emona, aurkitu nebana ain zuzen. Arrezkero il izan da Onintza olerkaria Errenderin.

Agerian da, beraz, Frantziska Astibia Etxegoen *Onintze*, *Astitek* ez duela lortu "bere lekua" gerraurreko emakume militante eta (halabeharrez?) idazle haien artean; ez zaiola aitortu bere garaiko beste emakume batzuei aitortu zaiena.

Lerro hauek lagundu nahiko lukete idazlearen eta errenteriar emakumearen arteko zubia eraikitzen, jakinik, hala ere, beren lanek behintzat mereziko luke-tela orain hemen egingo ez dugun lan zabalago eta sakonagorik.

Zubigintzan hasteko, orain arte egin gabeko bi alderdi izango ditugu hizpidean. Lehenik eta behin bizitzaren gainean arituko gara, batez ere etxekoek eman dizkiguten datuez baliatuz (eskerrik asko!), eta ondoren argitaratu zituen lan guztien (guk dakigula guztien) berri zehatza emango dugu.

Bizitza

Bataiatze agirian idatzia dagoenaren arabera, Francisca María Dionisia Astivia Etxegoen Errenterian bataiatu zuten 1900.eko apirilaren 9an. Guraso zituen Jose Fructuoso Astibia Sarbide errenteriarra eta Sebastiana Etxegoen Aldako oiartzuarra.

14 senideko 13.a izan zen Frantziska, baina jaiotzerako zazpi senide hilak ziren². Maria gazteena ere —maistra izan omen zen—gazterik hil omen zen. Fanderian jaio ziren senide guztiak, gurasoak bertako errotariak ziren eta.

Zorionez, Frantziskaren bizitzaren berri jakiteko modua badago, bai argitaratutako lan batzuei esker —aita Onaindia eta Xabier Olaskoaga³ aipatu beharrak dira— bai ezagutu zutenei esker. Izan ere, Astibiatarrek gorde dituzte eta gure eskuetan paratu eskuratu dituzten Frantziskaren dokumentu idatziak eta argazkiak. Horietako batean hauxe aitortzen du "izeba Pa-kitak" (lexiko "garbizalea" darabilela):

Amalau senide izan giñen. Txiki-txikitan bi gotzon-txu [aingerutxo] joan ziran donokira [zerura]. Bi anai buruñurdun [kaputxino] sartu ziran. Obek lenengoz,

² Donostiako gotzaindegiko agirien arabera (www.mendezmende.org), 1900. urtea baino lehen (Internet bidez ezin da agiri berriagorik kontsultatu), Frantziska sortu aurretik, 7 senideok hilak ziren: Román Cándido (1886-10-04 / 1886-11-13), María Luisa Trinidad (1888-05-27 / 1888-08-21), Juan José Cornelio (1890-09-16 / 1891-07-19), Elías Isaías Jeremías (1892-02-16 / 1892-06-27), Lucas Román (1893-10-19 / 1893-11-20), María Margarita (1895-10-25 / 1896-05-15), María Ysidora Ricarda (1899-04-04 / 1899-06-21).

Bestalde, gauza jakina da José Ramon Gregorio anaia [*Errenderi aba* idazlea] 1881eko azaroaren 17an jaio eta 1916an hil zela. Gainerako senideak, José Julian (1883-01-28/?), Esteban María Modesto (1884-06-16/?), Ana María (1897-09-02), Pedro Nicolás (1889-09-10/?), María (19?), eta Frantziska bera 1900 igarota hilak dira.

³ Olaskoaga, Xabier (1981). "Errenderi'tar Erraimun aba. Olerkari eta lekaide", *Oarso* 1981.

Lekaroz'ko Ikastetxera joan ziran, eta gero bertan gelditu ořela nai zutelako. [...] An izan ziran iru anai, ta bat etoři zan zortzi urte an igarota.

Errenteriara itzuli zen anaia Kepa zen (Pedro Nicolás bataio agirian); hamalau senide haietatik familia hazi zuen bakarra (zazpi seme-alaba izan zituen). Mikel semearen eta Inaxiren etxean egin zituen, hain zuzen ere, izeba Pakitak bizitzako azken urteak.

Lekarozen bizi izan eta bertan hil zen anaietako bat Erraimun/Erramun, Errenderi aba idazlea izan zen⁴. Anaia honek —anaiaren heriotzak eta anaiak idatzitako lanek, zeinek bere mailan eta neurrian— Frantziskarengan eragin handia izan zuen. Anaia Kepari, "Astibia'tar Kepari. Errenteria", gutun bat bidali zion Frantziskak Tuteratik (gehienez ere 16 urte izango zituen!), Erraimun anaia gaixo, oso eri dagoela, biriketako gaixotasun larria duela eta ez duela luze iraungo.

Frantziskak arropa-denda bat izan zuen Errenterian, Maria Lezo eta Foru plazaren arteko kantoian (orain ere mertzeria bat dago bertan), baina 1919 inguruan (gazterik!) Bilbora joan zen bizitzera. Aita Onaindiaren hitzez:

Urduri ta zori-zale bait zan, Bilbo-ra aldatu zan eta itzaldi aberkoiak emateari ekin zion, Euzko-Gastedi-ko idazkari izanik.

Itxura batean, militantzia politikoak bultzatu zuen Frantziska Bilbora bizitzera joatera eta horren inguruan antolatu zuen bere bizitza. Ezin dugu jakin politikaren akuilua tartean izan ez balitz idaztera eta argitaratzera joko zuen, edo olerkiak bakarrik idatziko zituen..., baina gauza da Bilbon bizi zela hasi zela bere lanak argitaratzen. 1920an argitaratu zuen lehen lana, hogeni urte zituela, *Euzko Deyan*, *Onintze* izengoitia erabilita. Gerra piztu arte olerkiak, artikulua, kontakizun bat eta itzulpen bat argitaratu zituen. Geroxeago mintzatuko gara honetaz.

Idazkaritza eta mekanografia ikasi eta lanean ere horretan aritu zen, EAJ eta Eusko Jaurlaritzarako. Bilbon bizi zela harrapatu zuen gerrak eta Eusko Jaurlaritzarekin batean egin zuen bizibidea: Bartzelonara joan zen lehenbizi, eta Frantziara gero.

Frantziska Astibia idazkaritza lanetan eta kazetari-tzan ez ezik bestela ere parte hartu zuen gerratean. Beraxe da Butroeko gazteluan propagandarako egin zuten argazkiko eskuineko emakume armaduna.

"Mecanografía" dela dio Euzko Jaurlaritzak Bartzelonan 1938ko martxoaren 5ean sinatutako nortasun agiriak

⁴ Perez Gaztelu, E., Elustondo O. (ed.) (2002). *Erramon Astibia, Errenderi Aba* (1881-1916). http://www.errenteria.net/ficherosFTP/es/Ficheros/Erramun_Astibia_Liburua.pdf

**Pakita Astibia
Butroiko gazteluan
Gerra garaian**

Frantziska eta Alberto de la Fuente senar-emazteak.

Carcans-eko okindegian.

Argazki bitxi horrek bidea ematen digu berriz ere *Astixeren* hutsuneaz ohartzeko. Elixabete Garmendia Lasak "Pizkundeko lau emakume mitinlari" 2012ko artikulu interesgarrian⁵ Butroeko gazteluko argazki hori darabil. Ez dio, ordea, oinik ipintzen argazkiari eta jakiteko modurik ere ez dago argazkian dagoen emakumeetako bat, eskuin aldean dagoena, Frantziska Astibia dela. Testuan ere, nahiz Euzko Gaztediz, Emakume Abertzaleen Batzaz eta ingurukoez aritu —alegia, Astibia bete-betean bizi izan zuen giroaz—, erreteriarren izenak islarik batere ez du.

Gerratea galduta, beste hamaikak bezala, Frantziskak ere erbesteratu behar izan zuen. 1939an Bartzelonatik iparraldera joan zen; Bidarten behintzat egon zen. Eta handik Ameriketara joateko saioa ere egin zuen. 1941ean Carcans-era joan zen, Koxme Etxegoien le-

hengusuarenera. Okindegi bat izan zuen han. 1948an Alberto de la Fuenterekin ezkondu zen. 1975eko apirilaren 14an Frantziako Laneko ministerioak lanaren zilarrezko domina eman zion.

1970ean Erreteriarra etorri ziren bizitzera senar-emazteak bertan gelditzeko asmotan. Lehenbizi Gaztañon bizi izan ziren. Frantziska alargundu zenean ilobekin bizitzera joan zen.

Azken urteak oso erretiratuta eta mistikara emana bizi izan zela dio Onaindiak (1986)⁶.

Egunero kaleratzen danarren, bakar-zale bizi da etxean, sendikoen magal beroan. Gela ixilla dauka berretzat egiña, bere jarleku, oe, liburu ta gaiñerakoekin: gu ara giñanean, *Orduen Liturgia* zeukan eskuetan.

⁵ Garmendia Lasa, Elixabete (2012). *Euskonews*, 634 zenbakia, 2012/07/20-27.

⁶ Onaindia, Santiago (1986). *Jose Ramon Astibia, Aita Errederi kaputxinoaren olerkiak* in Perez Gaztelu, E., Elustondo O. (ed.) (2002). *Erramon Astibia, Errederi Aba* (1881-1916). http://www.erretereria.net/ficherosFTP/es/Ficheros/Erramon_Astibia_Liburu.pdf

Mikel eta Inaxi ilobekin bizi izan zen azken urteetan eta Erreterian hil zen 1987ko abuztuaren 15ean.

Onintze, Astitxe idazlea

Bi indar nagusik agindu zuten Frantziska-*Onintze-Astitxe*-Pantzeskeren bizitzan eta langintzan: erlijioak, sinesmenak, eta abertzaletasunak. Bi indarrok etxean bizi izan zituen txiki-txikitatik. Aita Erretereriako lehen abertzaleetakoa izan zen, *Euzkadi* elkartearen sortzen lagundu zuen eta zuzendaritzan ere egon zen.

Erljioak ere leku handia zuen Astibia-Etxegoienarren etxean. Honela aitortzen du Frantziskak urteak pasata:

Nere gurasoak sinismen andikoak ziran. Gure etxian, Ama Neskutzari [Birjinari], egunero agurtza otoitz bat egiten genion, baita bederatziurfenak ere, Joseba Deunari, Andoni Deunari ta abañ, ta abañ, baita Año Cristiano bazegoen gure etxian. [...]

Orduan, Jauna'ri eskeñ, Goi aldera begiratzen zuten gure gurasuak, sinismen bizikuak baiziran. Egunero Jaungoikoa'ri eskeñak ematen dizkiot, ofelako gurasuak eman zizkidalako. Badakit ene aitak zenbat lagundu izan zion txiro edo pobreaki orduan gaizki bizi baiziran gizarajuak basefi aldian. Amaika lan egin zuen beintzat uda aldian goizeko iruretan jeiki ta basefitatik irin bila etortzen ziranian emateko.

Izengoitiak direla eta

Bi izengoiti erabili zituen Frantziska Astibia Etxegoienek euskal letretan. Hasieran (lehen olerkiak sinatzeko) *Onintze*, geroxeagoo, aldi berean *Onintze* eta *Astitxe*, eta azkenean *Astitxe* besterik ez zuen erabili, argitaralanetan behintzat.

Litekeena da *Onintze* izena Emiliano Arriandiaga testugileak eta Andres Isasi musikariak sortutako *Lekobide* (1913) kontakizun antzeztutik hartua izana. Lekobide asaba zahar euskaldunaren biloba gaztea da *Onintze* pertsonaia.

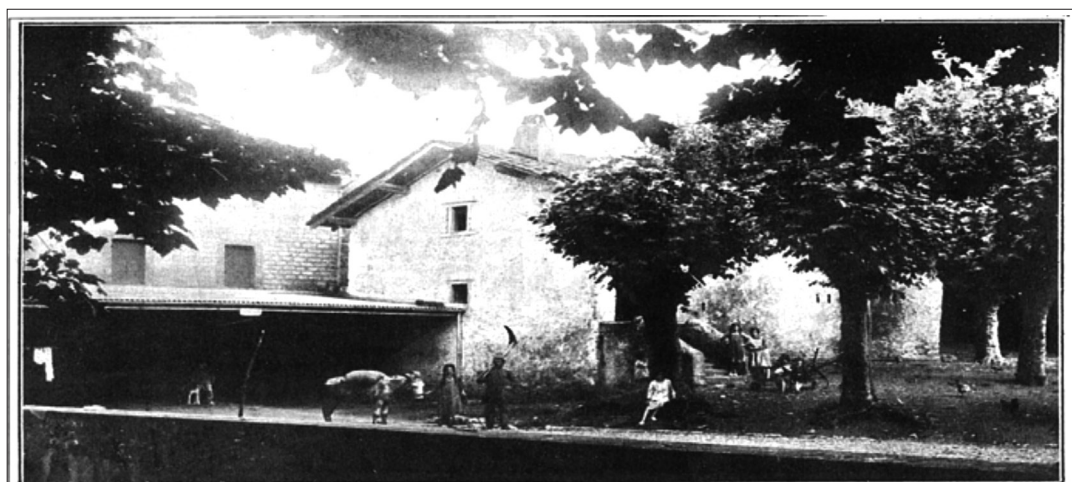
Astitxe, berriz, Erretereria sorlekuarekin lotuta bide dago. Aurkene Astibia erakutsi digunez, Fanderia inguruan bazen leku bat, *Kirolec* izeneko norbaitek 1931ko *Oarson* "Esticho" izendatzen duena eta Astibiaatarrek ere gogoan gorde dutena (*astitxu* moduan).

Baliteke Astibiaren *Astitxe* izengoitia *esticho*, *astitxo*, *aristicho* bera izatea. Erretereriako udalak eskatuta Imanol Goikoetxeak bildu eta udalak argitaratutako herriko toponimian beste erreferentzia batzuen artean haxe jasotzen da:

Aristicho (tierras riberas de) 1763 APO Ig. 2560, 350-355

Arizicho 1787 TA suben por el recuesto del monte Gaviria a la escalera de piedra llamada Arriescalera, existente en Arizicho, y continuan por el recuesto del Faro hacia la casa de la Tegeria

1931ko *Oarso* aldizkaria.

LA FANDERIA. - Fresco retiro en las calurosas tardes de verano. - Meta de estivales paseos, por entre huertas, a orillas del río. - En "Esticho", media escuela bañándose: estudio ambulante de anatomía osteológica. - Este, que tira, aquel, que muestra el paso de legión de pulgas por sus exigüas carnes. - En el camino, al atardecer, rezagadas parejas de enamorados. - Bajo la umbrosa fronda de la choperá, el campamento de húngaros caldereros; romántica estampa del pasado siglo. - Y allí, a la puerta del molino, entre el ruido de los batanes y el murmullo del agua, el viejo soldado de Santa Cruz, contando sus hazañas de aquellos sus buenos tiempos. — Kirolec.

REVISTA OARSO 1931

Aristichi 1920 AME B/4/I/3/1 ... al sur de la acequia de la Fandería

Aristicho 1945 AML ... terrenos de Rivera

Alegia, Fanderia inguruko erriberan bazen leku bat, *aristicho* idatzia, gutxienez XVIII. mendeko lekukotasun idatzia duena eta luze iraun duena (gaur egun *harzitzitxo* idatziko genuke). Hortik hartuko zuen idazleak izengoitia?

Onintze, Astitxeren argitaralanak⁷

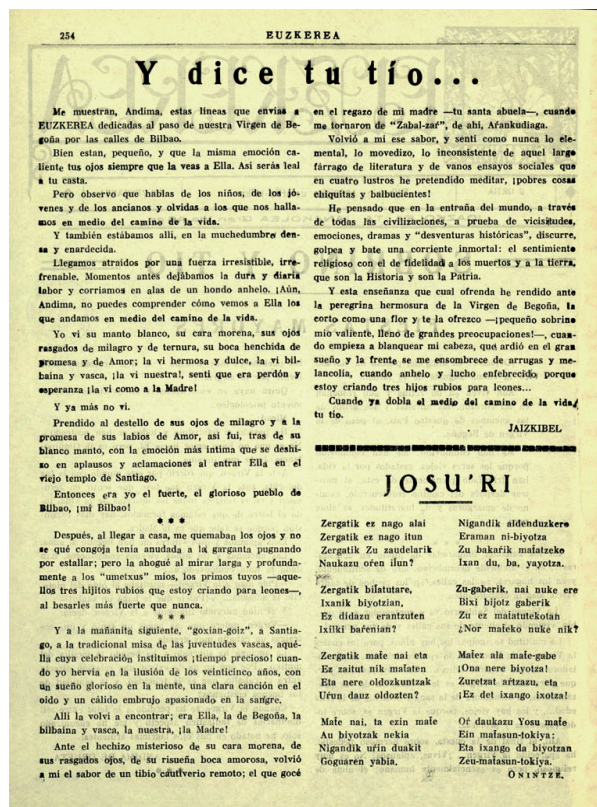
Esana dago erlijioak eta abertzaletasunak —militantziak— bultzatu bide zutela batik bat Frantziska Astibia idaztera. Lan ia denak (bat ez beste guztiak) 1920 eta 1937 urteen bitartean argitaratu zituen. Denera, 19 olerki, 13 artikulua, kontakizun bat eta itzulpen bat (Sabino Arana Goirenen *Liberena!*) argitaratu zituen.

OLERKIAK

19 olerkietatik 13 *Onintzeren* izenean argitaratu zituen, *Euzkadi*, *Euzko Deya* eta *Euzkerea* aldizkarietan batik bat (1920-1932), eta 6 *Astitxeren* izenean, *Jaungoiko-zale* aldizkarian (1929-1931).

Onintze:

Ama, azketsi, *Euzkadi*. 8 (1920, 2573.zk.) 6
 Ama'ren ituna, *Euzkadi*. 8 (1920, 2587.zk.) 1
 Sabin'en oroitz, *Euzkadi*. 8 (1920, 2782.zk.) 6
 Euzko-semiari, *Euzko Deya*. 5 (1920, 88.zk.) 6
 Semearen negarra, *Euzko Deya*. 5 (1920, 90.zk.) 5
 Illazkiyari begira, *Euzkadi*. 15 (1927, 4517.zk.) 4
 Agur, eguzki! (Irigarai'tar Gotzon'eri), *Euzkeria*. 1 (1929, 10.zk.) 203
 Urdaga'ko latsa, *Euzkeria*. 1 (1929, 12.zk.) 243
 Josu'ri, *Euzkeria*. 2 (1930, 13.zk.) 254
 Txoriñua kayolan, *Euzkeria*. 2 (1930, 16.zk.) 343
 Euzko-Gastedija, *Euzkeria*. 2 (1930, 21.zk.) 455
 Aberri-eguna, *Aberri Eguna*. (1932) 39
 Aberri-eguna, *Egin*. 3 (1979, 469.zk.) 16-17

Olerkia Josu'ri

Astitxe:

Zetan zatoz, Jaun maitia?, *Jaungoiko-zale*. 18 (1929, 343.zk.) 56
 Jesus maitatia, *Jaungoiko-zale*. 18 (1929, 348.zk.) 137
 Ama mintsua, *Jaungoiko-zale*. 19 (1930, 371.zk.) 123
 Jaun-goikua, *Jaungoiko-zale*. 19 (1930, 384.zk.) 327
 Miren Ama'ri otoya, *Jaungoiko-zale*. 20 (1931, 403[bis].zk.) 259
 Abesti-izkia, *Jaungoiko-zale*. 20 (1931, 405.zk.) 297

PROSA

Artikulu guztiak *Astitxeren* izenez sinatuta argitaratu zituen. 13 lan dira, denak ere aberriari eta erlijioari buruzkoak. Errepublikaren eta gerratearen hasierako urteetakoak dira (1931-1937).

"Andoni Talo"	<i>Euzkadi</i> — 1931-10-15
"Doibatz edo Elexa deuna"	<i>Euzkadi</i> — 1934-06-21
"Euzkadi eta euzko-umia"	<i>Euzkadi</i> — 1935-08-21
"Euzkadi ta euzko umia"	<i>Euzkadi</i> — 1935-08-22
"Ume euzkotarra eta Euzkadi"	<i>Euzkadi</i> — 1935-08-23
"Ume euzkotarra eta Euzkadi"	<i>Euzkadi</i> — 1935-08-24

⁷ www.armiarma.eus iturri ezinbestekoa da Astibia Etxegoien idazlanen berri izateko. Ikusiko den bezala, *Euzkerea* aldizkariaren izena *Euzkeria* idatzita dago webean.

"Ume euzkotarra eta Euzkadi"	Euzkadi — 1935-08-28
"Ume euzkotarra eta Euzkadi"	Euzkadi — 1935-08-29
"Uskurtza-gayak"	Eguna — 1937-03-20, 1
"Berbiztu-ete zan"	Eguna — 1937-03-28, 7
"Autortza...ja, ja, ja!..."	Eguna — 1937-04-18, 4
"Jaungoikua eta jakitunak"	Eguna — 1937-04-25, 6
"Jaungoikorik ez dago"	Euzkadi — 1937-06-14

KONTAKIZUNA

1929. "Ikopekua", *Euzkerea*. Bilbao, 1. urtea, 4. zki. (1929ko jorrraila 15), 84. or. *Astixek* sinatua.

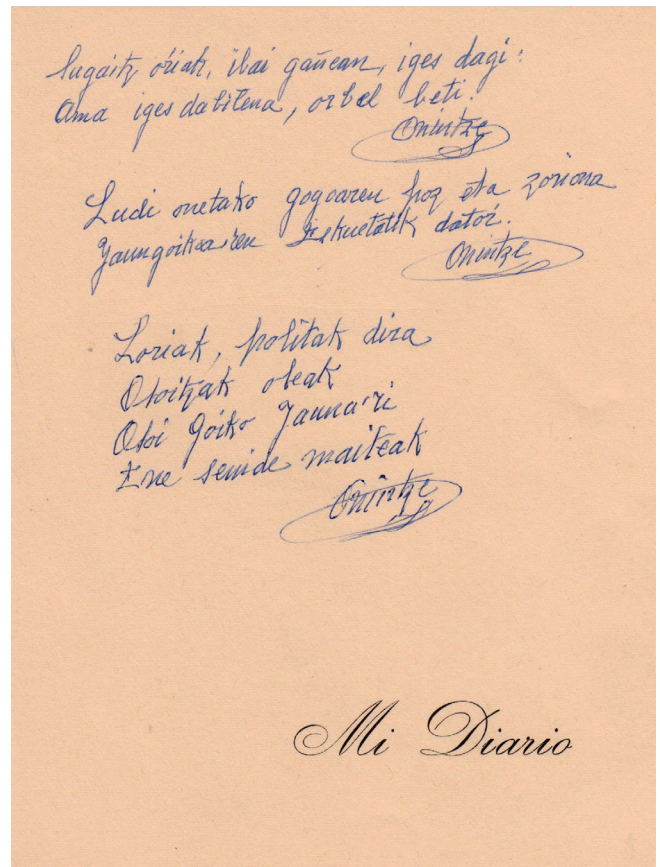
ITZULPEN LANA

1934-1935. *Libe* (1901). "Arana eta Goiri'tar Sabin'ak erderaz idatzi; Sota eta Aburto'tar Imanol'ak atondutako eres-antzezki; *Astixek*'k euzkeralduta".

Lanok azaletik begiratuta, eta labur-labur esanda, guk dakigula euskaraz bakarrik argitaratu zuen (garai hartako ideologia bereko beste hainbatek ez bezala) Astibia, ukitu "sabindarra" duen euskaraz, horrela esatea badago. Gai nagusiak, izenburuek erakusten duten bezala, abertzaletasuna eta erlijioa izan zituen.

Lehen ere ahotan izan dugun Jon Kortazar kritikariak (1995)⁸ Astibiaren lana goraiatu du esanez modernitatearen agerpenean paper berezia jokatu zuela, Jaungoikoaren izaerari buruzko galdera metafisikoa agertu zuelako lehenbiziz euskal letretan eta horretarako hiztegi modernista erabili zuela. Bidadorren esanetan (1996), "Lauaxetak berak jarraiki ildotik hurraren hurraren abiarazten zuena". Euskal poesian nor den Lauaxetaren bidaide izan dela Astibia aitortu dute errenteriarrek ez diren adituek.

Errenteriarren esku legoke, gutxienez, Frantziska Astibia Etxegoien lan guztiak, argitaratutakoak eta argitaratu gabeak lan bakarrean biltzea eta aztertzea. Baina, bistan da, *Oarsoko* ataritxo hau baino jorraleku zabalagoa beharko luke eginkizun dagoen egiteko horrek.

⁸ Kortazar, Jon (1995). *Euzkerea eta Yakintza aldizkarietako olerkigintza*. Labayru.

⁹ Bidador, Joxemiel (1996). "Euzkerea aldizkariaren andrazko poeta bi: Sorne Unzueta «Utarsus» eta Pantzeska Astibia «Onintze»". *Euskaldunon Egunkaria*, 1996-10-11 eta 1996-10-18.